

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ

Γεώργιος-Στυλιανός Ν. Πρεβελάκης

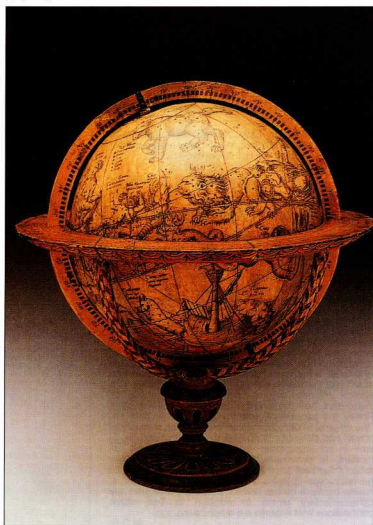
Καθηγητής Ανθρωπογεωγραφίας και Περιφερειακής Γεωγραφίας
στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης (Paris 1)

Ουράνια σφαίρα, 1537,
Λονδίνο, The National
Maritime Museum: Από την
Αναγέννηση έως τον 18ο
αίωνα η ουράνια σφαίρα
και η υδρόγειος
χρησιμοποιούνταν και
για τη μέτρηση του χρόνου.

Το ζήτημα του χρόνου στη Γεωγραφία εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των σύνθετων σχέσεων, οι οποίες συνδέουν την Ιστορία, τη Γεωγραφία, το χρόνο και το χώρο. Ο Γεωγράφος αισθάνεται πιο άνετα όταν αναφέρεται στη σχέση ανάμεσα στο χώρο και στη Γεωγραφία, με τον ίδιο τρόπο που ο Ιστορικός συζητάει με

μεγαλύτερη άνεση τους δεσμούς ανάμεσα στο χρόνο και την επιστήμη του. Όμως, δεν πρέπει να αγνοείται η σημασία που έχει και το άλλο ζεύγος σχέσεων: χώρος και Ιστορία - χρόνος και Γεωγραφία. Η συνδυαστική των δύο επιστημών και των δύο κατηγοριών παράγει τέσσερις σχέσεις, αλλά αποτελεί ένα όλο, του οποίου ο διαχωρισμός – και η απομόνωση των όρων του – παραβλάπτει την προσπάθεια να κατανοηθεί η ανθρώπινη κατάσταση.

Η Ιστορία δεν έχει νόημα “εκτός τόπου” ούτε και η Γεωγραφία “εκτός χρόνου”. Η παράλειψη του ενός ή του άλλου ζεύγους μάς θέτει “εκτός τόπου και χρόνου”, καθώς το περιβάλλον της ανθρώπινης ύπαρξης ορίζεται ταυτόχρονα και από τις δύο κατηγορίες. Όμως, επειδή δεν είναι δυνατόν να ερμηνεύσουμε επιστημονικά την ολότητα του χωροχρόνου, οδηγούμαστε αναγκαστικά σε αφαιρέσεις και απλουστεύσεις. Οι ανάγκες αυτές προκύπτουν από την περιορισμένη μας ικανότητα να προσεγγίζουμε την πολυπλοκότητα. Μας έχουν οδηγήσει στην ανάπτυξη επιμέρους προσεγγίσεων, από τις οποίες άλλες δίνουν περισσότερη έμφαση στο χρόνο, άλλες στο χώρο, άλλες σε οροθετημένους τομείς της ανθρώπινης εμπειρίας.

Από όλες αυτές τις προσεγγίσεις, επιστημονικές ή "ανθρωπιστικές", η Ιστορία και η Γεωγραφία φιλοδοξούν τη σύνθεση. Αντίθετα, δηλαδή, από προσεγγίσεις που αποσκοπούν να εμβαθύνουν σε έναν ορισμένο τομέα της πραγματικότητας (κοινωνία, οικονομία, βιολογία, κ.ο.κ.), η Ιστορία και η Γεωγραφία παραιτούνται από το όπλο της εξειδίκευσης, με την ελπίδα να προσεγγίσουν το "όλο" της ανθρώπινης εμπειρίας. Στην προσπάθεια αυτή, οι δύο επιστήμες βρίσκονται αλληλέγγυες σε έναν "καταμερισμό έργου". Έτσι, η Ιστορία αναλαμβάνει να πραγματοποιήσει τη σύνθεση της κατά τη διάσταση του χρόνου, ενώ η Γεωγραφία κατά τη διάσταση του χώρου. Η Ιστορία περιγράφει, αναλύει και προσπαθεί να ερμηνεύσει τις διαφοροποιήσεις της ανθρώπινης κατάστασης σε διαφορετικές στιγμές· η Γεωγραφία αναλώνεται στην ίδια προσπάθεια ως προς την ποικιλία των ανθρώπινων εμπειριών σε διαφορετικούς τόπους.

Αυτή η – σχετική – εξειδίκευση έχει οδηγήσει πολλές φορές σε υπερβολές. Έτσι, υπάρχουν ιστοριογραφίες οι οποίες ξεχνούν το χώρο. Η ελληνική ιστοριογραφική παράδοση κλίνει συχνά προς αυτή την κατεύθυνση, όπως διαπιστώσαμε κατά τη διδασκαλία της Ιστορίας στο σχολείο: οι χάρτες είτε απουσίαζαν εντελώς από τα σχολικά εγχειρίδια είτε είχαν άθλια ποιότητα: οι σχολικές μας εμπειρίες έχουν απομνημονεύσει τοπωνύμια, μάχες ή άλλα σημαντικά γεγονότα, χωρίς καμιά συσχέτιση με το γεωγραφικό χώρο.

Η τάση της ελληνικής ιστοριογραφίας να αγνοεί το χώρο δεν είναι τυχαία. Πηγάζει από τις γεωπολιτικές συνθήκες του 19ου αιώνα, όταν τέθηκαν τα θεμέλιά της. Την εποχή εκείνη, για τη θριαμβεύουσα Δύση, το Ελληνικό Βασίλειο αποτελούσε την αιχμή του δόρατος στην Ανατολή. Οι ελπίδες του για εδαφική επέκταση έμοιαζαν απεριόριστες. Η Μεγάλη Ιδέα τεκμηριωνόταν στην ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού, επιχείρημα τότε αρκετά ισχυρό ώστε να ξεπεραστούν τα εμπόδια που δημιουργούσε η γεωγραφική ασυνέχεια του Ελληνισμού στα Βαλκάνια, στη Μικρά Ασία και στον Πόντο. Αφού λοιπόν η ελληνική εθνική ιδεολογία και η επιχειρηματολογία της Ελλάδας προς τις Δυνάμεις στηριζόταν στην Ιστορία και στο χρόνο, η Γεωγραφία και ο χώρος έπρεπε να περιοριστούν στο ελάχιστο. Έτσι εξηγείται η ταχεία παρακμή της Ελληνικής Γεωγραφικής Σχολής από τα τέλη του 19ου αιώνα και η ελαχιστοποίηση των γεωγραφικών (ή χωρικών) διαστάσεων στην εθνική ιστοριογραφία.

Jacob de Wit, *Ιδέα σε μουσείο*, 1754, Amsterdam, Historisch Museum: Στην αλληγορία αυτή η Ιστορία, στηριζόμενη πάνω στην υδρόγειο, καταγράφει τα γεγονότα σε σχέση με τον χώρο και τον χρόνο. Η σχεδόν γυμνή Αλθέα (επίσημο αρσενικό) και η Σοφία (ντυμένη ως Αθηνά) τη βοηθούν να καταγράφει τις Αναμνήσεις της.

Λαξευμένο απολίθωμα
αμμωνίτη, με τη μορφή
φιδιού, 185.000.000 π.Χ.,
York, The Yorkshire
Museum.

Έτσι εξηγείται, επίσης, σε μεγάλο βαθμό, η ανάπτυξη της Λαογραφίας στην Ελλάδα από τα τέλη του 19ου αιώνα, ως ανώδυνο υποκατάστατο της Γεωγραφίας. Η Λαογραφία ανέλυε την ποικιλία των ηθών και εθίμων στους διάφορους τόπους: θα μπορούσε λοιπόν να λειτουργήσει ως Πολιτισμική Γεωγραφία. Μετασχημάτιζε, όμως, τα αντικείμενά της σε εκδηλώσεις της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού, καθώς αναζητούσε αναλογίες με τον αρχαιοελληνικό ή τον βυζαντινό κόσμο. Με τον τρόπο αυτό μετέτρεψε το χώρο σε χρόνο, τιθασεύοντας τη γεωγραφική πολυμορφία του βαλκανικού πεδίου. Η πολλαπλότητα των βαλκανικών πολιτισμικών μορφών αναγόταν σε μια κοινή ελληνική ρίζα, ενώ όσα στοιχεία αντιστεκόταν στην αναγωγή αυτή χαρακτηρίζονταν ξενόφερτα (και επομένως προς απόλειψη). Έτσι προετοιμάστηκε και νομιμοποιήθηκε προκαταβολικά η ελληνοποίηση, σύμφωνα με το πρότυπο του *homo hellenicus*, το οποίο δημιουργήθηκε στην Αθήνα από τα μεγάλα πνευματικά ιδρύματα, όπως το Πανεπιστήμιο ή η Ακαδημία.

Τι καλύτερο παράδειγμα από την περίπτωση των Βλάχων, οι οποίοι, σύμφωνα με την τάση αυτή, είναι απόγονοι "βιαιώς εκσλαβισθέντων ελληνόφωνων πληθυσμών" της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας; Η γεωγραφική πολυμορφία του βαλκανικού χώρου, της οποίας αποτελούν έκφραση, μετατρέπεται έτσι σε ιστορικό ατύχημα – ή απόηχο. Τα αποτελέσματα της γλωσσικής κατάκτησης την οποία ασκούσαν οι Ρωμαίοι κατακτητές οφείλουν, κατά συνέπεια, να αναιρεθούν ώστε να αποδοθεί δικαιοσύνη, έστω και μετά από δύο χιλιετίες. Η κατάργηση της βλαχικής γλώσσας – η πλήρης δηλαδή ελληνοποίηση των βλαχικών πληθυσμών – αποτελεί τη λογική συνέπεια αυτής της συλλογιστικής. Με τον

τρόπο αυτό πραγματοποιείται το εθνοκρατικό ιδανικό της πολιτισμικής ομογενοποίησης του εθνικού εδάφους. Η "ταχυδακτυλουργική" μετατροπή του χώρου σε χρόνο, την οποία επιτυγχάνει η Λαογραφία, απαλλάσσει το ελλαδικό κέντρο από κάθε ενοχή για την πολιτισμική κατάσταση της περιφέρειας. Η Λαογραφία μας είναι, επομένως, μια Γεωγραφία χωρίς χώρο, μια Γεωγραφία μόνο με χρόνο. Όπως θα δούμε, δεν είναι η μόνη.

Επί πολλούς αιώνες η γεωγραφική γνώση στηριζόταν στα γραπτά των Αρχαίων. Η σχολαστική επανάληψη των γεωγραφικών πληροφοριών τις οποίες περιείχαν ο Ηρόδοτος, ο Στράβων ή ο Πτολεμαίος ανταποκρινόταν στο μεσαιωνικό πνεύμα, το οποίο δεν μπορούσε να διανοηθεί να αμφισβητήσει την αυθεντία των Αρχαίων, ακόμα και όταν επρόκειτο για στοιχεία και πληροφορίες που αφορούσαν το άμεσο περιβάλλον του παρατηρητού. Η σχολαστική αυτή Γεωγραφία ήταν, στην καλύτερη περίπτωση, ιστορική Γεωγραφία, δηλαδή Γεωγραφία ενός κόσμου που δεν υπήρχε πια: στη χειρότερη, ήταν μια γεωγραφική μυθολογία, αφού είχε αφαιρεθεί από αυτήν κάθε στοιχείο πραγματικού χώρου. Ακόμη μια περίπτωση όπου ο χώρος είχε αναχθεί σε χρόνο, όπου η γνώση είχε υποταχθεί στην ιδεολογία.

Με την Αναγέννηση όμως δημιουργήθηκαν ανάγκες, τις οποίες η σχολαστική Γεωγραφία δεν μπορούσε πια να ικανοποιήσει. Η μεγάλη εποχή των εξερευνητικών οδηγήσεως σε αντιπαράθεση ανάμεσα στο αρτηριοσκληρωμένο γεωγραφικό δόγμα και την εμπειρική παρατήρηση. Ο Γαλιλαίος κατέδρασε την εικόνα του κόσμου που είχε κυριαρχήσει επί αιώνες και είχε αναγάγει την παρατήρηση σε υπέρτατο κριτήριο της αλήθειας. Ο δρόμος για την επιστημονική Γεωγραφία είχε ανοίξει. Ο χώρος έκανε ορμητικά την εισόδο του, εκτοπίζοντας το χρόνο. Η διαχωρική παρατήρηση σε μίαν ορισμένη χρονική στιγμή έγινε σημαντικότερη από τις αναφορές σε έναν ιδεατό γεωγραφικό χώρο, τον οποίο είχαν περιγράψει οι Αρχαίοι.

Η εισαγωγή αυτή του γεωγραφικού χώρου, όπως τον αντιλαμβάνομαστε σήμερα, εισήγαγε ταυτόχρονα και το χρόνο στη Γεωγραφία. Η σχολαστική μεσαιωνική Γεωγραφία αναφερόταν μεν σε έναν παρελθόντα χρόνο, στην πραγματικότητα όμως δεν περιέκλειε τη διάσταση του πραγματικού χρόνου, αφού ο κόσμος της δεν εξελισσόταν. Με τη σύγχρονη Γεωγραφία, όπως αναπτύσσεται από την Αναγέννηση, η κατανοήση του κόσμου θεμελιώνεται τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο. Η εμπειρία μέσα στο χωροχρόνο αναγορεύεται σε κριτήριο κατά πολύ ισχυρότερο από οποιοδήποτε δόγμα "εκτός τόπου και χρόνου".

Η εγγενής στους Γεωγράφους αλλεργία για οποιαδήποτε γενικευτικά/δογματικά σχήματα πηγάζει από την ίδια την αφετηρία της σύγχρονης Γεωγραφίας. Την γέννησαν οι ανάγκες που προέκυψαν από τις εξερευνητικές: σιγάκι δεν είχε μόνο πώς θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η Γεωγραφία για να υπηρετήσει τη μία ή την άλλη ιδεολογία, αλλά κυρίως πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αποτελεσματικό εργαλείο για

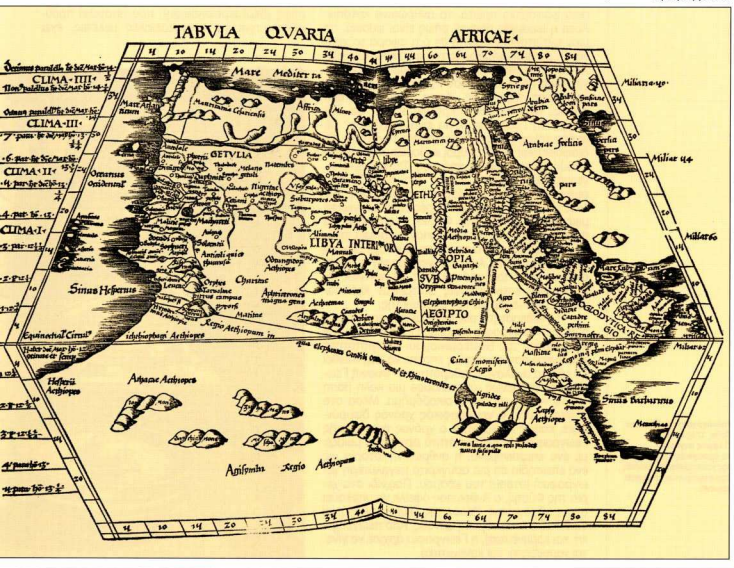
την κατάκτηση των Νέων Κόσμων. Η αναποτελεσματικότητα των μεσαιωνικών δογμάτων οδήγησε στον γεωγραφικό εμπειρισμό. Η παράδοση του εμπειρισμού αποτελεί όπλο της Γεωγραφίας. Κάποτε όμως μετατρέπεται και σε εμπόδιο, καθώς πολλοί Γεωγράφοι αρνούνται πεισματικά να εμπλακούν σε θεωρητικές συζητήσεις.

Μετά από την περίοδο των Εξερευνησεων, η Γεωγραφία γνώρισε πολλές νέες φάσεις, καθώς ακολουθούσε τους μετασχηματισμούς του σύγχρονου κόσμου και προσαρμόζονταν ανάλογα. Δειγματοληπτικά, η άνοδος του εθνικού κράτους, ο Διαφωτισμός, η αποικιοκρατία, οι επιστημονικές και τεχνολογικές επαναστάσεις προκάλεσαν βαθιές ανακατατάξεις στις μεθόδους και στη θεματική μιας επιστήμης, η οποία απετέλεσε ένα από τα κύρια θεμέλια της Νεοεποχής.

Μια διακριτή "στιγμή" στην εξέλιξη αυτή τοποθετείται στα τέλη του 19ου αιώνα. Ο επιστημονισμός που επικρατεί την εποχή αυτή, ιδιαίτερα μετά από την επιτυχία του Δαρβινισμού, σε συνδυασμό με τον πολλαπλασιασμό των γεωγραφικών πληροφοριών, ως συνέπεια της αποικιοκρατικής εξάπλωσης, οδήγησε τους Γεωγράφους σε ένα φιλόδοξο σχέδιο: να μετασχηματίσουν τη Γεωγραφία σε πραγματική Επιστήμη, ικανή να μετατρέψει το πλήθος και την ποικιλία των γεωγραφικών παρατηρήσεων σε ένα σύστημα γεωγραφικών νόμων. Ο εμπειρισμός που χαρακτήριζε τη Γεωγραφία άρχισε έτσι να αμφισβητείται. Μια νέα θεωρία του χρόνου έκανε την εμφάνισή της καθώς αναπτυσσόταν το γχειρίσμα αυτό.

Η μεσαιωνική Γεωγραφία αναφερόταν σε έναν παγωμένο ιδεατό χρόνο: την Αρχαιότητα. Η εμπειριστική Γεωγραφία, που ακολούθησε, έβλεπε το χρόνο (όπως και το χώρο) στα πλαίσια της βιολογικής ύπαρξης του παρατηρητή, ως ένα νεφελώμα από τόπους και στιγμές. Το πολύ, στο νεφελώμα αυτό μπορούσαν να προστεθούν και άλλα όμοια νεφελώματα, διευρύνοντας έτσι το πεδίο της γνώσης με τη συνάντηση πολλών ατομικών εμπειριών. Με τη δημιουργία της νέας Γεωγραφίας, από τα τέλη του 19ου αιώνα, ο χρόνος και ο χώρος μετατρέπονται από νεφελώματα σε συγκροτημένα και ιεραρχικά μεν δίκτυα. Το νέο γεωγραφικό δόγμα ήταν ο Ντετερμινισμός. Η κύρια υπόθεσή του ήταν ότι

Χάρτης της Αφρικής από την έκδοση της Γεωγραφίας του Κλαυδίου Πτολεμαίου, Στρασβούργο 1513.

το φυσικό περιβάλλον καθορίζει τα φαινόμενα της Ανθρωπογεωγραφίας. Αυτή η υπόθεση υφίστατο βέβαια από την Αρχαιότητα (Ιπποκράτης) και ανανεώθηκε πολλές φορές (π.χ., Montesquieu). Όμως, η Γεωγραφία την επεξεργάστηκε σε πραγματικό σύστημα, το οποίο επέτρεπε να ταξινομηθούν συστηματικά και να ερμηνευθούν τα γεωγραφικά φαινόμενα.

Η εξέλιξη της γεωγραφικής σκέψης κατά τον 20ό αιώνα δεν μπορεί φυσικά να παρουσιαστεί διεξοδικά. Επισμαίνονται σχηματικά εδώ τα όσα την σηματοδότησαν:

- συνειδητοποιήθηκαν τα όρια του Ντετερμινισμού, καθώς πολλές παρατηρήσεις ήταν ασυμβίβαστες με τη βασική υπόθεση:

- το σύστημα διασώθηκε με τη θεωρία του Πομπιλιανού και επέζησε έτσι ως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο:

- τα προβλήματα του Περιβάλλοντος έδειξαν ότι και ο Άνθρωπος επηρέαζε τη Φύση, και όχι μόνον η Φύση τον Άνθρωπο:

- η σημερινή Γεωγραφία έφτασε να αμφισβητεί την ίδια τη διάκριση Φύση/Άνθρωπος ως εργαλείο για την κατανόηση του κόσμου.

Η θεματική αυτή καθορίζει τη θεώρηση του χρόνου από τη Γεωγραφία. Η ντετερμινιστική προσέγγιση εισήγαγε μια ιεραρχία στα ερμηνευτικά σχήματα τα οποία δημιουργήσε: τα φυσικά φαινόμενα πρώτα, τα ανθρώπινα κατόπιν. Αυτή η ιεραρχία οδηγεί, όπως είναι φυσικό, σε μια αντίστοιχη ιεραρχία σε ό,τι αφορά το χρόνο. Οι ρυθμοί μεταβολής του φυσικού περιβάλλοντος είναι ποικίλοι. Σε ό,τι αφορά τη Γεωλογία είναι πολύ αργά (αν και επιταχύνονται σε ορισμένες περιόδους, όπως μέσα από σεισμούς, ηφαιστειακές εκρήξεις κ.λπ.)· σε ό,τι αφορά τη Γεωμορφολογία είναι ταχύτεροι· σε σχέση τέλος με τη Βιογεωγραφία ταχύτεροι. Οι διαφορετικοί αυτοί ρυθμοί καθορίζουν διαφορετικούς γεωγραφικούς χρόνους. Στην Ανθρωπογεωγραφία υπάρχει επίσης μια ποικιλία από ρυθμούς: αλλιώς εξελίσσεται η ύπαιθρος, αλλιώς η πόλη. Όμως οι διαφορές είναι ασύγκριτα μικρότερες απ'ό,τι στη Φυσική Γεωγραφία: το πολύ χιλιετίες για την Ανθρωπογεωγραφία, πολλά εκατομμύρια χρόνια για τη Φυσική Γεωγραφία. Επίσης, στην Ανθρωπογεωγραφία οι καταστάσεις είναι πολύ πιο ρευστές. Οι μεγάλες τεχνολογικές επαναστάσεις ανέτρεψαν κατ'επανάληψη την ιεραρχία των ρυθμών της.

Η σταθερότητα των φαινομένων που μελετά η Φυσική Γεωγραφία επηρέασε έντονα προς την κατεύθυνση του Ντετερμινισμού. Η ρευστότητα της Ανθρωπογεωγραφίας έπρεπε να θεμελιωθεί σε κάποια ανάλογη σταθερότητα. Η Φυσική Γεωγραφία, επομένως, αποτελούσε μια καλή βάση για το νέο γεωγραφικό οικοδόμημα. Μέσα στα πλαίσια αυτά, ο γεωγραφικός χρόνος διευρύνθηκε, καθώς κυριάρχησε ο χρόνος της Φυσικής Γεωγραφίας. Η Ανθρωπιστική άρχισε να μιιάει με ένα επιφανόμενο, η ανθρώπινη ιστορία ως ένα επεισόδιο σε μια ασύγκριτα μεγαλύτερη γεωγραφική ιστορία του κόσμου. Παιχνίδι στα χέρια της Φύσης, ο Άνθρωπος όφειλε να υπακούει στους νόμους της. Ρόλος της Γεωγραφίας ήταν να διδάξει τους νόμους αυτούς. Από περιγραφική και ερμηνευτική, η Γεωγραφία άρχισε να γίνεται νομοθετική και κανονιστική.

Η ύβρις της Γεωγραφίας δεν άργησε να οδηγήσει στη νύμφη. Η γερμανική γεωπολιτική σχολή του Μεσοπολέμου δημιούργησε ένα δόγμα, το οποίο νομιμοποιούσε το γερμανικό επεκτατισμό, καθώς τον ενέτασε στους γεωγραφικούς "νόμους". Οι Ναζί δεν άργησαν να καταλάβουν τη χρησιμότητα της Γεωπολιτικής: ήταν η απάντηση στη σταλινική ερμηνεία του Μαρξισμού, η οποία νομιμοποιούσε το σοβιετικό επεκτατισμό. Τα δύο δόγματα διέφεραν κατά βάση ως προς τη χρήση του χωροχρόνου, ως ιδεολογικού εργαλείου. Η Γεωπολιτική, καθώς αναφερόταν σε γεωγραφικούς νόμους, θεμελιώνει την προσέγγισή της στο χρόνο· ο Σταλινισμός, αντίθετα, στηρίζεται στο χρόνο, καθώς ενεφάνισε την παγκόσμια κυριαρχία του Κομμουνισμού ως τη φυσική και αναπόδραστη απόληξη μιας ιστορικής διαδικασίας, δηλαδή ως συνέπεια των ιστορικών "νόμων".

Η "κλασική" Γεωγραφία, δηλαδή η Γεωγραφία του Μεσοπολέμου, η οποία αντιστάθηκε στη γερμανική γεωπολιτική σχολή, ονομάστηκε και "περιφερειακή" Γεωγραφία. Η προσπάθειά της ήταν να αναλύσει τα διάφορα φαινόμενα σε ένα περιορισμένο πλαίσιο: την περιφέρεια. Με τον τρόπο αυτό ήλπιζε να περιορίσει το εύρος των μελετών της για να προχωρήσει σε βάθος. Ο χωρισμός του γεωγραφικού χώρου σε περιφέρειες (περιφερειοποίηση), που αποτελεί προϋπόθεση για τις περιφερειακές μελέτες, έχει

Χαλκογραφία του Theodor Galle, 17ος αιώνας: Ο λόγιος συγκρίνει τις εμπειρικές πληροφορίες της ναυσιπλοΐας με εκκίνηση που περιέχονται σε αρχαία κείμενα.

αντιστοιχία με το χωρισμό του ιστορικού χρόνου σε περιόδους (περιοδποίηση), ο οποίος έχει ανάλογη σημασία στην Ιστορία.

Η κλασική περιφερειακή μελέτη αντανάκλα μια συγκροτημένη θεώρηση του χώρου. Τα διάφορα φαινόμενα που εξετάζονται διαδοχικά (Γεωλογία, Γεωμορφολογία, Βιογεωγραφία, Πληθυσμός, Οικισμός, Οικονομία, κ.ο.κ.) αντιστοιχούν σε διαφορετικές χρονικές κλίμακες. Η διάταξη των κεφαλαίων και η ιεράρχηση των καθοριστικών παραγόντων ακολουθούν γενικά τη σειρά των χρονικών αυτών κλιμάκων. Μια περιφερειακή μελέτη μοιάζει με τις γνωστές ρωσικές κούκλες, που περιέχονται η μία μέσα στην άλλη. Όλα φαίνονται τακτικά και οργανωμένα σύμφωνα με ένα ορθολογικό σχέδιο: ο ιεραρχημένος χώρος οργανώνει το χώρο.

Η θεώρηση αυτή απαιτείλεσε τη φυσική συνέπεια της βασικής ντετερμινιστικής υπόθεσης. Από τη στιγμή που ο ανθρώπινος χρόνος υπετάχεται στο χρόνο της Φύσης, η άσκηση αυτή μπορούσε να επεκτείνεται επί άπειρον: οι φυσικοί πόροι καθορίζουν την πυκνότητα του πληθυσμού, η οποία με τη σειρά της καθορίζει τον οικισμό, κ.ο.κ. Ένας νέος σχολαστικισμός είχε γεννηθεί. Η αρμονία της περιφερειακής γεωγραφικής σύνθεσης καθιστούσε τη Γεωγραφία ταυτόχρονα την απεκόπτε όλο και περισσότερο από την πραγματικότητα. Όπως είναι φυσικό, η κρίση δεν άργησε να έλθει. Μετά το Δεύτερο

Παγκόσμιο Πόλεμο, μια νέα γενιά Γεωγράφων, η οποία είχε γνωρίσει τη δύναμη της τεχνολογίας πάνω στη Φύση και είχε συγκλονισθεί από τα αποτελέσματα της πυρηνικής βόμβας στο περιβάλλον, θέλησε να κτίσει μια νέα Γεωγραφία, αμφισβητώντας το κλασικό "παράδειγμα". Θα σταθούμε σε δύο εγχειρήματα της "Νέας Γεωγραφίας", τα οποία αντιστοιχούν σε δύο τελείως διαφορετικές στάσεις απέναντι στο χρόνο. Εμπνευσμένοι από τις επιτυχίες της Οικονομετρίας και θέλοντας να εκφράσουν γεωγραφικά τη δύναμη της τεχνολογίας και της οικονομίας πάνω στη Φύση, οι αμφισβητές Γεωγράφοι του 1950 και του 1960 επινόησαν την "ποσοτική Γεωγραφία". Η κύρια υπόθεση στην "επανάσταση" αυτή ήταν ότι η μαθηματική επεξεργασία στατιστικών στοιχείων τα οποία αναφέρονται σε χωρικές κατανομές φαινομένων (π.χ., η πυκνότητα του πληθυσμού ανά επαρχία ή η τιμή της γης σε μια πόλη ανά οικοδομικό τετράγωνο) θα διατυπώσιε νόμους, οι οποίοι θα προβλέψουν μελλοντικές κατανομές. Η φιλοδοξία αυτή απεδείχθη σε μεγάλο βαθμό αποτυπική, καθώς, ακόμη και αν υποθέσουμε ότι τέτοιοι νόμοι μπορούν να εντοπιστούν, η πολυπλοκότητα του γεωγραφικού δεδομένου αντιπέτακε στις διαθέσιμες μαθηματικές μεθόδους και δεν εκφράζεται με τα υφιστάμενα στατιστικά δεδομένα. Ο γεωγραφικός χώρος είναι πολύ πιο σύνθετος από τον οικονομικό. Η ποσοτική Γεωγραφία θέλησε να οικοδομήσει μια καθαρά χωρική επιστήμη καταργώντας τελείως το χρόνο. Η ιστορικότητα των κατανομών δεν έχει καμιά θέση σ' αυτήν. Ακόμα και όταν η ποσοτική Γεωγραφία μελετά ορισμένα φαινόμενα διαχρονικά (π.χ., την εξέλιξη της κυκλοφορίας σε μια πόλη), πρόκειται ουσιαστικά για την θρόνισση από πολλά στιγμιότυπα, και όχι για την ανάλυση διαχρονικών διαδικασιών στο χώρο.

Η άλλη "επανάσταση" που αμφισβήτησε την κλασική Γεωγραφία ήταν το μαρξιστικό ρεύμα. Παρουσιάστηκε με κάποια χρονική υστέρηση σε σχέση με την ποσοτική Γεωγραφία (δεκαετίες του 1960 και του 1970 στο γαλλόφωνο χώρο, δεκαετίες του 1970 και του 1980 στον αγγλόφωνο), κάτω από την επίδραση την από τον Μαρξισμό στις κοινωνικές επιστήμες μετά τον Μάη του 1968. Η προσπάθεια αυτή οδήγησε σε απογοήτευση ακόμα ταχύτερα από την προηγούμενη. Ήταν καταδικασμένη εκ των προτέρων, όπως είχε προειδοποιήσει ο Paul Claval, από μία βασική εγγενή αδυναμία: τον α-χωρικό χαρακτήρα του Μαρξισμού. Οι μαρξιστές Γεωγράφοι, προσπαθώντας να προσαρμόσουν τη Γεωγραφία στο σχήμα του Ιστορικού Υλισμού, κινήθηκαν προς κατεύθυνση αντίθετη προς τους υποστηρικτές της ποσοτικής Γεωγραφίας: κατάργησαν το χώρο. Ταυτόχρονα προσπάθησαν να κινήσουν τη Γεωγραφία σε οπισθοδρομική, στον Ντετερμινισμό: μόνο που, αυτή τη φορά, αντί για χωρικό, επρόκειτο για χρονικό Ντετερμινισμό.

Παρά τις προσπάθειες μισού αιώνα, δεν έχει επιβληθεί κανένα νέο "παράδειγμα", με συνέπεια η Γεωγραφία είτε να παρακμάζει (όπως στις ΗΠΑ), είτε να καταφεύγει στον εμπειρισμό. Στην αρχή του 21ου αιώνα η Γεωγραφία παρα-

μένει λοιπόν χωρίς "παράδειγμα". Νέες ιδέες έχουν βέβαια προβάλλει – συχνά κάτω από τη μάλλινη αποπροσανατολιστική επικέτα της μετανεωτερικότητας. Η κυριότερη από αυτές είναι ίσως ότι η Γεωγραφία δεν παράγει περιγραφές ή αναλύσεις οι οποίες προσεγγίζουν όσο το δυνατόν καλύτερα κάποια αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά ότι πρότεινε "διηγήσεις" (discours). Έτσι, η Γεωγραφία προσεγγίζει την Ιστορία, η οποία έχει και αυτή επηρεαστεί από ανάλογα ρεύματα. Ο γεωγραφικός χώρος παύει λοιπόν να είναι μια πραγματικότητα έξω από τον παρατηρήσιμη και μετατρέπεται σε αφορμή για μια "διήγηση". Δύο διαφορετικοί παρατηρητές του ίδιου γεωγραφικού αντικειμένου δεν θα τείνουν λοιπόν υποχρεωτικά σε συγκλίνουσες περιγραφές, αλλά, αντίθετα, θα δώσουν εικόνες διαφορετικές, οι οποίες θα εκφράζουν εξίσου τον περιγραφόμενα και τον περιγραφόμενο τόπο.

Αν η τάση αυτή δεν μας εκληθεί ως προς την Ιστορία – καθώς αδυνατούμε να επισκεφθούμε εποχές διαφορετικές –, για τη Γεωγραφία μοιάζει λιγότερο λογική. Η δυνατότητα να μετακινήθουμε στο χώρο μάς δημιουργεί την ψευδαίσθηση ότι μπορούμε να κατανοήσουμε την πραγματικότητα ενός τόπου αντικειμενικά. Όμως, το τι επιλέγει κανείς να παρατηρήσει είναι συνάρτηση τόσο οικικών παραγόντων ώστε, τελικά, η διαφορά μεταξύ Ιστορίας και Γεωγραφίας μειώνεται σημαντικά. Με τον τρόπο αυτό περιορίζεται και η απόσταση ανάμεσα στον χρόνο και τον χώρο. Ιστορία και Γεωγραφία, χώρος και χρόνος, συγκλίνουν, λοιπόν, καθώς αφορμήνται τα θεμέλια της Νεοετικότητας.

Η σχετικοποίηση του χρόνου και του χώρου εγγράφεται εξάλλου στις εξελίξεις στις οποίες έχουμε δώσει το όνομα "Παγκοσμιοποίηση". Η ιδέα για το "παγκόσμιο χωρίο" μετέφερε στο ευρύ κοινό και την ιδέα για τη συρρίκνωση του χώρου. Όμως η χωρική πραγματικότητα της Παγκοσμιοποίησης είναι πολύ πιο σύνθετη. Το σημαντικό δεν είναι ούτε η ενοποίηση του χώρου ούτε η σμίκρυνση των αποστάσεων. Η γεωγραφική ουσία της Παγκοσμιοποίησης είναι ότι ο χώρος παύει να είναι οργανωμένος σύμφωνα με μια σαφή ιεραρχημένη διαβάθμιση κλίμακων: τόπος, περιφέρεια, χώρα, ήπειρος, κόσμος. Τόποι που βρίσκονται σε αντιποδες μπορεί να επικοινωνούν πολύ περισσότερο από τόπους γεωτικούς. Τα δίκτυα εισάγουν τις δικές τους λογικές και δημιουργούν καινούργιες κλίμακες, οι οποίες δεν είναι ιεραρχημένες σύμφωνα με την τοπογραφική απόσταση.

Η απόδοξη του γεωγραφικού χώρου συνδέεται στενά με την απόδοξη του γεωγραφικού χρόνου. Το διαδίκτυο, η δορυφορική τηλεόραση, κ.ο.κ., έχουν ενισχύσει τη διάσταση της αμεσότητας ανάμεσα σε απόμακρα σημεία, η οποία άρχισε να εισάγεται με τον τηλεόραφο και το τηλεόφωνο. Άλλες τεχνολογίες εισάγουν διαφορετικούς χρόνους. Το ωερπλιάνο ή τα τρένα ταχείας κυκλοφορίας (TGV) συνδέουν απευθείας απόμακρα μέρη, χωρίς στάση στους ενδιάμεσους τόπους; δημιουργούν και αυτά νέες χρονικές κλίμακες.

Οι βασικές αναφορές του σημερινού ανθρώπου στο χωροχρόνο μεταχρηματίζονται ταχέως καθώς καταρρέει το πλαίσιο στο οποίο κατα-

σκεύασε η Γεωγραφία από την Αναγέννηση; πλαίσιο το οποίο στηρίζεται στις σταθερές και ιεραρχημένες χωρικές και χρονικές κλίμακες. Η ρευστότητα και η αβεβαιότητα εξηγούν σε μεγάλο βαθμό τη σύγχυση που χαρακτηρίζει την εποχή μας; η σύγχυση αυτή θα συνεχίσει να αυξάνεται. Πώς μπορεί η Γεωγραφία να βοηθήσει το σημερινό Ανθρώπινο να ξεαναβρεί τον Ορίζοντα;

Στη Μεσογεία του, ο Fernand Braudel παρουσίασε έναν κόσμο στον οποίο οι χρόνοι και οι χώροι καθορίζονται από τους θαλάσσιους δρόμους, τη ναυτική τεχνολογία, τους ανέμους και τα ρεύματα. Η κυκλοφορία στον κόσμο αυτό δεν υπήκουε στην απλή και αμετακίνητη λογική της τοπογραφικής απόστασης, την οποία διανύσαμε πεζή ή με το άλογο, με την ίδια, λιγο-πολύ, ευκολία προς όλες τις κατευθύνσεις. Ο κόσμος της Μεσογείας, όπως και ο κόσμος της ερήμου που τα караβάνια της, μας προσφέρουν πρότυπα για να σκεφτούμε τον κόσμο στον οποίο ζούμε σήμερα. Η προσομοίωση της Γεωγραφίας, του γεωγραφικού χώρου και του γεωγραφικού χρόνου στα αναδυόμενα αυτά παλαιά πρότυπα μπορεί να συμβάλει ώστε να μειωθεί κάπως η σημερινή χωροχρονική σύγχυση.

Σημειώσεις

1. Georges Prevelakis, «La "laographie" grecque, ethnographie ou idéologie?», *Géographie et Cultures*, Παρίσι, L'Harmattan, 2, 1992, σσ. 75-84.
2. Αρκετά ερωτικά, στο διάστημα αυτό, κατά το οποίο οι Γεωγράφοι αμφισβητούσαν την κλασική Γεωγραφία, οι ιστορικοί της σχολής των Annales εμφανίζονται από καινή. Η «ιστορία της ιστορίας», του Fernand Braudel, δεν είναι τίποτε άλλο από την αναγωγή του γεωγραφικού χρόνου στην Ιστορία.
3. Paul Claval, «Le Marxisme et l'espace», *L'espace géographique*, 6, 1997, σσ. 145-164.
4. Βλ. Georges Prevelakis, «Les grandes métriques comme carrefour des disciplines», *Cultures et Vie*, σσ. 99-8, Institut national de la recherche scientifique (Urbanisation), Montréal, Québec, 1998.

Geography and Time

G.-S. Prevelakis

Geography is not only the science of Space, but also of Time, since these two concepts are inseparable. However, depending on the era and the geographical schools and doctrines, the Time of Geography appears, disappears and is metamorphosed. The Middle Ages showed little interest in Geography and their approach is a scholastic one: Time is frozen in antiquity. The Renaissance revives the interest in the real Space-Time concept, as Geography becomes the instrument for the great explorations and the recipient of the information they produce. Modern Geography meets the great currents running across the history of Europe, such as centralization and absolutism, nationalism, industrial revolution, colonialism, etc. It reaches maturity in the early twentieth century, when, through geographical determinism, it establishes a clear hierarchy of the various time-entities, i.e. earth structure and form, biology world, economy, society, etc. Post-modernism and globalization questioned the harmony of the classical geographical model, but they did not propose reliable alternatives for the revival of the geographical view. Thus, the two main streams of the 'new Geography', the quantitative and the Marxist, tried to renew the science by refuting either Time or Space.

The article presents various phases of the relation between Geography and Time and underlines that Geography needs to be adjusted to the 'new world' of our epoch: the time of the Internet, the time of Dissemination, etc. This adjustment has to rely upon the re-interpretation of the geographical tradition, both modern and pre-modern.

Βιβλιογραφία

- Beaujeu-Garnier, Jacqueline, *La Géographie: méthodes et perspectives*, Masson, Παρίσι, 1971.
- Bierley, Augustin, *Économie, introduction à l'étude des milieux humains*, Belin, Παρίσι, 2000.
- Braudel, Fernand, *La Méditerranée au temps de Philippe II*, Armand Colin, Παρίσι, 1949.
- Claval, Paul, *Essai sur l'évolution de la Géographie humaine*, Les Belles Lettres, Παρίσι, 1976.
- Claval, Paul, *Géographie humaine et économique contemporaine*, PUF, Παρίσι, 1984.
- Deluza, Max, *Ανθρωπογεωγραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1987.
- Livingstone, David N., *The Geographical Tradition*, Blackwell, Οξφόρδη, 1992.
- Omer, Jean-Marie, Pumin, Denise, *Rezeaux et territoires, significations croisées*, Editions de l'Aube, Παρίσι, 1996.
- Scheblin, Jacques, *Où'est-ce que la Géographie*, Hachette, Παρίσι, 1994.